

DEMOGRAFINĖ STATISTIKA LIETUVOJE: POKYČIAI ATKŪRUS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Doc. dr. Gindra Kasnauskienė
Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto
Kiekybinių metodų ir modeliavimo katedra
Tel. (8 5) 236 6143
El. p. gindra.kasnauskiene@ef.vu.lt

Dalia Ambrozaitienė
Statistikos departamento
generalinio direktoriaus pavaduotoja
Tel. (8 5) 236 4815
El. p. dalia.ambrozaitiene@stat.gov.lt

Danguolė Svidlierienė
Statistikos departamento
Gyventojų statistikos skyriaus
Demografinės ir migracijos statistikos poskyrio vedėja
Tel. (8 5) 236 4770
El. p. danguole.svidlieriene@stat.gov.lt

Rasa Balandienė
L. e. Statistikos departamento
Gyventojų statistikos skyriaus
Gyventojų surašymų poskyrio vedėjo pareigas
Tel. (8 5) 236 4637
El. p. rasa.balandiene@stat.gov.lt

ĮVADAS

Šiuo metu pasaulyje stebimi dviejų krypčių įvairiu tempu vykstantys su gyventojais susiję procesai: gyventojų skaičiaus augimas ir depopuliacija. Daugiau gyventojų reiškia daugiau darbo jėgos, didesnę pagamintos produkcijos kiekį, daugiau suteiktų paslaugų, kūrybiškumo, didesnę vartojimą ir daugiau valstybei sumokamų mokesčių. Kita vertus, pernelyg spartus gyventojų skaičiaus augimas sukuria specifines visuomenės problemas, pirmiausia sietinas su darbo rinkos padėtimi. Lietuvoje stebima priešinga tendencija – gyventojų skaičius sparčiai mažėja. 2009 m. sausio 1 d. duomenimis, šalyje gyveno 3349,9 tūkst. gyventojų, arba 137,1 tūkst. mažiau negu 2001 m. Europos Bendrijų statistikos tarnyba (Eurostatas) prognozuoja, kad 2060 m. pradžioje Lietuvoje gyvens ketvirtadaliu mažiau gyventojų negu dabar. Tarp ES šalių Lietuvą depopuliacijos tempu lenkia tik Latvija ir Bulgarija [3; 2]. Tai grėsminga gilėjančios demografinės krizės tendencija.

Neabejojama išsamių duomenų apie gyventojus būtinybe – be jų neįsivaizduojama efektyvi valstybės (Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Lietuvos darbo biržos, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos ir kitų), savivaldos institucijų, visuomeninių organizacijų, mokslo įstaigų veikla. Demografinių rodiklių vartotojai yra ir žiniasklaida, Eurostatas ir tarptautinės institucijos bei organizacijos.

Informacija apie gyventojus ypač svarbi formuojant šalies plėtros politiką, įgyvendinant socialines ir ekonomikos reformas, planuojant paslau-

gas. Tik disponuodama patikimais duomenimis apie gyventojus šalies vyriausybė gali imtis pageidaujamas demografinius parametrus užtikrinančių, nepalankius padarinius švelninančių priemonių. Pavyzdžiui, žinodamos, kad ateityje (2060 m.) Lietuvoje 65 metų ir vyresnių gyventojų bus dviem trečdaliais daugiau negu šiuo metu, o jų dalis, palyginti su visais gyventojais, per prognozuojamą laikotarpį išaugs nuo dabartinių 16 iki 35 proc., taip pat, kad dar sparčiau augs „senų senųjų“ – 80 metų ir vyresnių asmenų – segmentas (atitinkamai nuo 3 iki 12 proc.) [3; 7, 10], politiką formuojančios institucijos turi ne tik tinkamai įvertinti neigiamus amžiaus struktūros pokyčius, bet ir jų būsimą poveikį įvairioms ekonominėms ir socialinėms sritims ilguoju laikotarpiu. Senstant visuomenei mažėjanti darbingų gyventojų dalis reiškia ekonominio augimo tempo lėtėjimą, menkesnę indėlį į valstybės finansų sistemą, padidėjusias išlaidas senų žmonių sveikatos priežiūrai ir įtampą pensijų sistemoje. Visuomenė tikisi adekvačių ir neatidėliotinių vyriausybės veiksmų. Ko gero, tik esminiai mokesčių sistemos bei darbo ir vaikų priežiūros įstatymų pokyčiai leistų pakelti gimstamumo lygį ir kiek padidinti darbingo amžiaus gyventojų dalį.

Gyventojų skaičiaus prognozių duomenys gali būti panaudojami ir kitose srityse: būsimam švietimo įstaigų, mokyklų, mokytojų, rengiamų specialistų, sveikatos priežiūros paslaugų poreikiui nustatyti, išlaidoms paskirstyti ir pan. Pažymėtina, kad išaugus gyventojų mobilumui pastebimai padidėjo patikimos informacijos apie gyventojų migraciją poreikis.

Pagrindinis dėmesys šiandien turi būti skiriamas aukštos kokybės, tiksliai, patikimai, aktuali, palyginamai šalies viduje skirtingais laikotarpiais ir

su kitomis šalimis gyventojų statistikai. Daug kruopštaus darbo turi būti įdėta šiems kriterijams užtikrinti.

Statistikos departamentas – tai pagrindinis statistinės informacijos apie gyventojus teikėjas. Duomenys gyventojų skaičiui įvertinti gaunami, apdorojami, saugomi ir teikiami remiantis Lietuvos Respublikos statistikos įstatymu, Lietuvos Respublikos gyventojų registro įstatymu; Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymu; Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymu; Lietuvos Respublikos įstatymu dėl užsieniečių teisinės padėties ir kt. Paskutinio gyventojų ir būstų visuotinio surašymo teisinis pagrindas, be Lietuvos Respublikos statistikos įstatymo, buvo Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 metų visuotinio surašymo įstatymas.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti pagrindinius Lietuvos demografinės statistikos pokyčius 1990–2008 m. ir numatyti tolesnes jos kokybės gerinimo gaires.

Sakoma, kad gyventojai – didžiausias šalies turtas. Kiek to „turto“ turime, koks jis? – tai klausimai, į kuriuos atsakymus pateikia gyventojų statistika. Išsamiai į juos leidžia atsakyti visuotiniai gyventojų surašymai.

GYVENTOJŲ SURAŠYMAI

Tiksliausiai gyventojų skaičius nustatomas atliekant visuotinį gyventojų surašymą. Visuotinis gyventojų ir būstų surašymas – ištisinis statistinis tyrimas, rengiamas tiksliai Lietuvos Respublikos gyventojų skaičiui ir pasiskirstymui administraciniuose teritoriniuose vienetuose (apskrityse ir savivaldybėse), seniūnijose, gyvenamosiose vietovėse, miestų dalyse ir kitose mažose teritorijose nustatyti, gyventojų demografinėms, socialinėms ir ekonominėms charakteristikoms, duomenims apie būstus ir jų kokybę gauti.

Kaip savo atsiminimų knygoje rašo P. Adlys, „tai pats imliausias ir svarbiausias darbas statistikoje“ [2; 314]. Dėl brangumo, sudėtingumo, ilgai trunkančio pasirengimo ir surinktų duomenų apdorojimo visuotinis gyventojų surašymas atliekamas vidutiniškai kartą per dešimtmetį.

2001 METŲ SURAŠYMO PATIRTIS

Lietuvoje pirmą kartą po Nepriklausomybės atkūrimo visuotinis gyventojų ir būstų surašymas buvo sėkmingai atliktas 2001 m. balandžio mėn. Surašymas leido sukaupti itin svarbią informaciją apie šalies

gyventojus, namų ūkius, šeimas ir jų gyvenimo sąlygas.

Kadangi Lietuvoje registrų ir kitų administracinių duomenų kokybė 2001 m. nebuvo pakankama, gyventojų surašymas vyko tradiciniu būdu (apklausiant gyventojus). Dauguma (67 proc.) ES šalių 2000 m. surašymuose naudojo tradicinį surašymo būdą. 15 proc. šalių surašymai vyko naudojant administracinius duomenis ir klausimynus, 11 proc. šalių surašymai buvo atliekami administracinių duomenų pagrindu arba kitu būdu [6; 11].

Visų surašymo etapų darbai buvo atlikti laiku ir kokybiškai. Buvo naudingos ekspertų iš Airijos, Suomijos, Švedijos ir kitų šalių statistikos tarnybų konsultacijos.

Pasirengimo surašymui laikotarpiu buvo parengta tinkama teisinė bazė, laiku gautas ir pakankamas finansavimas, atsižvelgiant į bandomojo surašymo rezultatus, su surašymo duomenų vartotojais derintas ir tikslintas surašymo lapas ir kita metodologinė medžiaga.

Visuomenė buvo informuota apie surašymo tikslus ir tvarką, parengti informaciniai lapeliai, plakatai, informacija skleista per televiziją, radiją ir spaudą, nemokamu konsultacijų telefonu.

Laiku parengti šalies administracinių teritorijų suskirstymo surašymo apylinkėmis planai, žemėlapiai, scheminiai planai, gyvenamųjų namų ir gyvenviečių sąrašai. Parengtos tarptautinių klasifikatorių nacionalinės versijos, žinytai ir kita medžiaga surašymo duomenims koduoti. Organizuoti mokymai 15 tūkst. surašymo darbuotojų (skyrių vedėjų, instruktorių, surašinėtojų).

Gyventojų surašymas (apklausa) vyko sklandžiai. Didžioji dalis gyventojų surašyta per aštuonias dienas, surašymo darbuotojai dirbo profesionaliai, gyventojai su jais bendravo geranoriškai. Nesurašytiems asmenims buvo sudarytos galimybės užsirašyti surašymo skyriuose ir statistikos įstaigose patiemis. Sunaikiausiai sekėsi surašyti didžiųjų miestų individualių namų gyventojus, studentus (buvo šv. Velykų atostogos), benamius.

Surašymo duomenų konfidencialumas. Buvo nustatyta, kad surašymo duomenys apie gyventoją ir jo būstą yra konfidencialūs ir gali būti panaudoti tik suvestiniams duomenims gauti. Asmenų teisės buvo ginamos Lietuvos Respublikos statistikos, Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos, Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 metų visuotinio surašymo įstatymų, kuriuose buvo nustatyta, kad surašymo metu surinkti asmens duomenys gali būti panaudoti tik statistinei informacijai rengti.

Siekiant užtikrinti gyventojų surašymo duomenų kokybę, duomenų apsaugą ir konfidencialumą,

visos apsaugos priemonės ir duomenų apdorojimo metodai buvo reglamentuoti Statistikos departamento tvarkos aprašuose ir taisyklėse, buvo atliekama jų vykdymo kontrolė.

Duomenų apdorojimas. Užpildyti surašymo lapai buvo apdorojami panaudojant pažangias technologijas. Operatoriai galėjo matyti nuskenuotus surašymo lapų vaizdus, tai palengvino darbą ir gerino surašymo duomenų kodavimo kokybę. Kai kurie atsakymai užkoduoti automatiškai, sudarius automatinio kodavimo žodynus (tai gerokai paspartino apdorojimo darbus), laiku suformuota galutinė surašymo duomenų bazė, įvertinta surašymo kokybė.

Surašymo lėšos. Per 1997–2004 m. surašymui buvo panaudota apie 33 mln. litų. Surašymui buvo panaudotos PHARE (skeneriams, asmeniniams kompiuteriams ir kitai įrangai įsigyti, techninei pagalbai) ir Jungtinių Tautų Gyventojų fondo lėšos (2002 m. projektas „Gyventojų surašymo duomenų analizė ir platinimas“).

Surašymo rezultatų skelbimas. 2001 m. spalio mėn., praėjus šešioms mėnesiams po gyventojų apklausos, paskelbti pagrindiniai išankstiniai surašymo rezultatai apie gyventojų skaičių, jų pasiskirstymą pagal administracinius teritorinius vienetų, miestų, kaimų, lytį, pagrindines amžiaus grupes. Vėliau buvo skelbiama išsami statistinė informacija: parengta daugiau kaip 80 publikacijų, 15 pranešimų spaudai, pagrindiniai surašymo rezultatai ir informacija apie surašymą, agreguota nuasmenintų duomenų bazė paskelbta Statistikos departamento interneto svetainėje, surašymo informacija pateikta kompaktinėje plokštelėje kartu su PC-AXIS programine įranga, leidusia vartotojams įvairiai grupuoti duomenis, formuoti pageidaujamas lenteles, diagramas. Pagrindiniai rezultatai pateikti Eurostatui (Statistikos departamentas buvo pirmasis iš visų ES šalių nacionalinių statistikos tarnybų, pateikęs visiškai reikalavimus atitinkančias suvestines lenteles), Jungtinėms Tautoms.

Išsamią mokslinę 2001 m. visuotinio gyventojų ir būstų duomenų analizę atliko Socialinių tyrimų instituto mokslininkai, bendradarbiaudami su Statistikos departamento specialistais, 2006 m. išleistas leidinys „Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida“. Leidinys buvo labai gerai įvertintas visuomenės, pristatytas Lietuvos Respublikos Prezidentūroje.

PASIRENGIMAS 2011 METŲ SURAŠYMU

Gyventojų ir būstų surašymai 2011 m. bus atliekami visose ES šalyse vadovaujantis Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB Nr. 763/2008) dėl gyventojų

ir būstų surašymų ir Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisijos rekomendacijomis. ES reglamentas dėl surašymų orientuotas į galutinius surašymų duomenis, atlikimo laiką, teisės akte išvardyti rodikliai, jų detalumo lygmuo, nurodyta, kokius duomenis ir metaduomenis, kokybės ataskaitą, techninius reikalavimus duomenų teikimui bei kada šalis narės turės pateikti Europos Komisijai (ne vėliau kaip 27 mėn. po 2011 m.). Teisės akte apibrėžiami kokybės standartai, efektyvaus lėšų naudojimo principai.

Atsižvelgiant į Europos statistikos praktikos kodekso keliamus tikslus (laiku gauti kokybiškus duomenis, efektyviai panaudoti žmogiškuosius išteklius ir sumažinti statistinės atskaitomybės naštą, apsaugoti asmens duomenis), pereinama prie registrų ir administracinių šaltinių arba administracinių duomenų kartu su klausimynų informacija naudojimo.

Statistikos departamento gyventojų surašymų specialistai, nagrinėdami surašymo atlikimo būdus, 2006–2007 m. atliko bandomąją studiją dėl administracinių duomenų panaudojimo 2011 m. gyventojų ir būstų surašymui galimybės. Šios studijos išvadose pažymėta, kad daliai surašymo temų galima būtų naudoti šiuos administracinius šaltinius: Gyventojų, Nekilnojamojo turto, Adresų registrus, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos („Sodros“) duomenų bazę, Statistinį ūkio subjektų registrą ir kt.

Dėl didelės gyventojų emigracijos, deklaruotos ir faktinės gyvenamosios vietos neatitikties negalima naudotis vien tik administraciniais duomenimis, be to, nacionalinėms reikmėms reikia surinkti tokią informaciją apie gyventojus ir būstus, kurios nėra registruose ar kitose administracinėms reikmėms sukurtose duomenų bazėse. Todėl nuspręsta, kad būtina ir tradicinė gyventojų apklausa, lankant gyventojus būstuose ir pildant surašymo lapus.

Planuojama atlikti ir e. surašymą. Pirmą kartą bus suteikta galimybė kiekvienam gyventojui pačiam užpildyti elektroninį surašymo lapą ir pateikti duomenis internetu. Tai leis gerokai padidinti visų gyventojų, ypač tų, kuriuos surašyti problemiškausia, pvz., jaunų mobilių žmonių, aprėptį ir pagerinti surašymo kokybę, neatsilikti nuo e. vyriausybės ir žinių visuomenės politikos. Statistikos departamentas sudarys galimybę ir gyventojams teikti duomenis apie save ir savo būstą pildant elektronines formas. E. surašymas sudarys sąlygas greičiau gauti rezultatus, t. y. sumažinti duomenų įvedimo ir kontrolės laiko sąnaudas; gauti kokybiškus ir patikimus duomenis. Be to, surašinėtojams nereikės lankyti tų būstų, kurių gyventojai pateikė duomenis pildydami surašymo lapus internetu.

Statistikos departamentas ypatingą dėmesį skiria konfidencialumui užtikrinti visais surašymo etapais. Bendradarbiaujama su administracinių registrų

tvarkytojais, pagrindiniais surašymo duomenų vartotojais (valstybės institucijomis, visuomeninėmis organizacijomis, visuomene). Statistikos departamento interneto svetainėje (www.stat.gov.lt) nuolat atnaujinamas gyventojų surašymų skyrelis, kuriame skelbiama įvairiausia informacija apie pasirengimą surašymui, teisės aktai, nuorodos į kitų valstybių ir tarptautinių organizacijų gyventojų surašymų interneto svetaines.

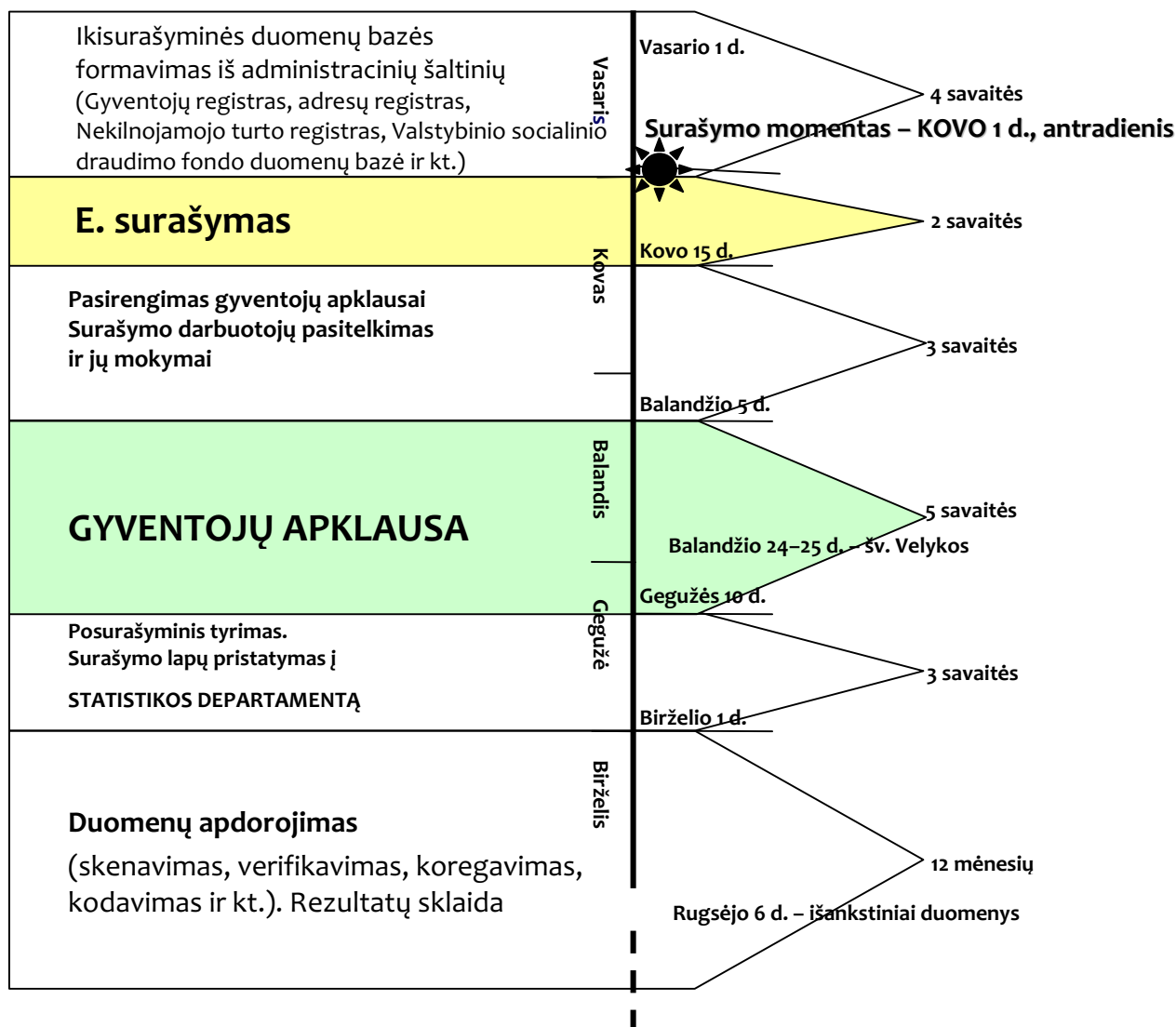
Pagrindiniai surašymo duomenų surinkimo ir apdorojimo etapai pateikti schemeje (1 pav.).

2011 m. surašymui numatoma naudoti geografinių informacinių sistemų (GIS) technologijas, skaitme-

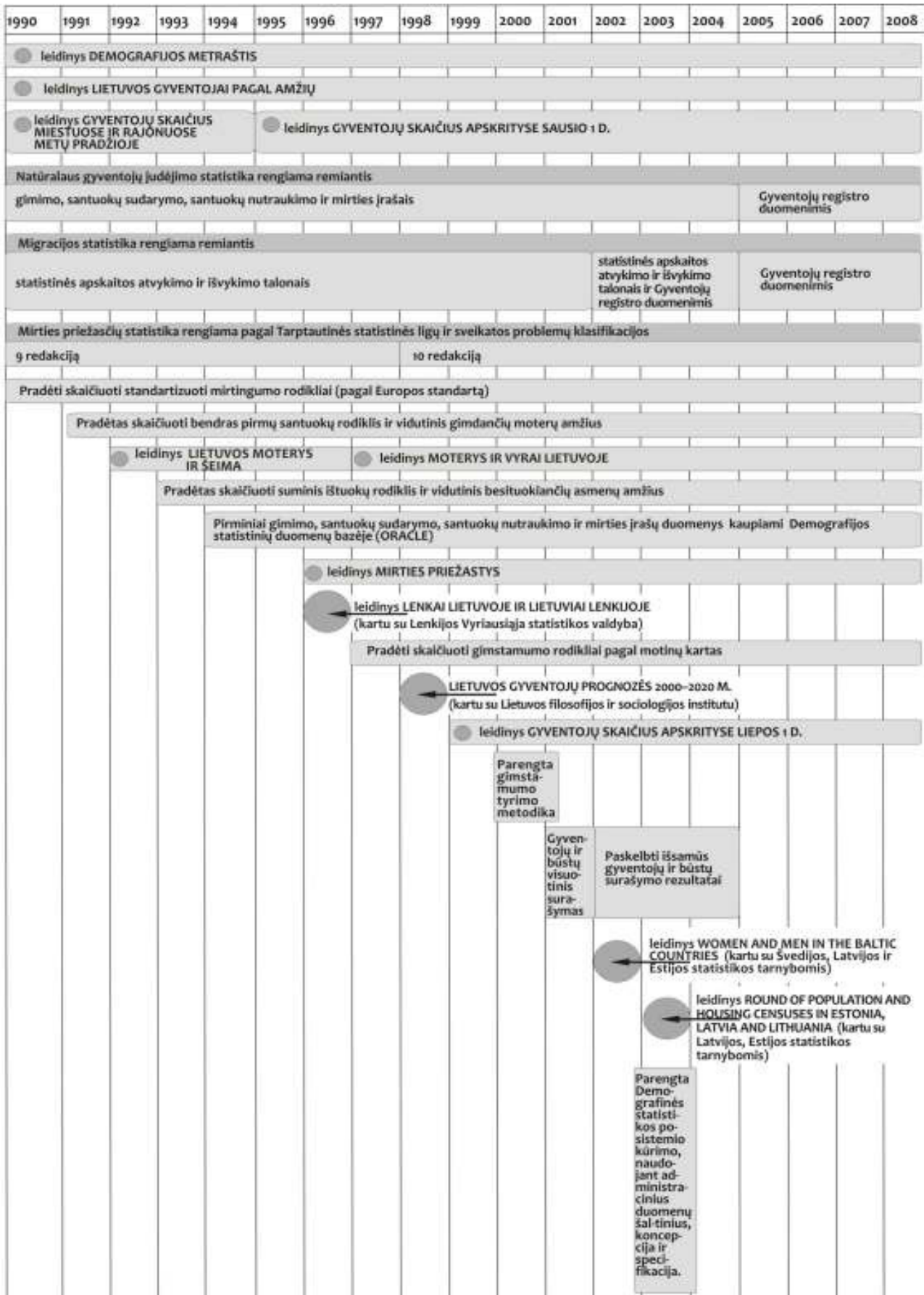
ninę erdvinę informaciją surašymo teritorijoms planuoti, surašymo (gyventojų apklausos) eigai stebėti, surašymo informacijai rengti ir skelbti, ypatingą dėmesį skiriant mažoms teritorijoms (savivaldybėms, miesto dalims ir pan.), laikantis konfidencialumo reikalavimų.

Surašymo sėkmę lems patirtis ir naujovės. Naujosios technologijos leis parengti surašymo rezultatus per trumpesnį laiką. Labai svarbu informuoti visuomenę apie gyventojų ir būstų surašymo svarbą, pasiekti, kad kuo daugiau gyventojų dalyvautų e. surašyme.

1 pav. 2011 m. gyventojų ir būstų surašymo atlikimo etapai (2009 m. birželio mėn. Statistikos departamento vizija)

2 pav. Gyventojų statistikos rengimo pokyčiai 1990–2008 m.

2004	2005	2006	2007	2008
Nustatomas gyventojų skaičius pagal santuokinę padėtį, lytį ir amžių metų pradžioje, remiantis Gyventojų registro duomenimis				
LIETUVOS GYVENTOJŲ SKAIČIAUS PROGNOZĖS 2005–2030 M.				
Nustatomas gyventojų skaičius pagal pilietybę, gimimo valstybę, lytį ir amžių metų pradžioje, remiantis Gyventojų registro duomenimis				
Atnaujinta gyventojų tarptautinės migracijos tyrimo metodika				
Parengta nedeklaruotos emigracijos vertinimo, remiantis gyventojų užimtumo tyrimo duomenimis, metodika				
Nedeklaruotos emigracijos tyrimas. Remiantis gyvenamosios vietos deklaravimo duomenimis ir nedeklaruotos emigracijos tyrimo rezultatais įvertintas 2001–2007 m. emigravusių Lietuvos gyventojų skaičius.				
leidinys LIETUVOS GYVENTOJŲ MIGRACIJA				
2001 m. gyventojų surašymo ir mirtingumo statistinės informacijos sujungimo tyrimas ir leidinys LIETUVOS GYVENTOJŲ MIRTINGUMO SOCIODEMOGRAFINIAI SKIRTUMAI (kartu su Socialinių tyrimų institutu ir Makso Planko demografinių tyrimų institutu)				
leidinys LIETUVOS GYVENTOJAI: STRUKTŪRA IR DEMOGRAFINĖ RAIDA (kartu su Socialinių tyrimų institutu)				
Atnaujintos santuokų ir ištuokų tyrimo metodikos				
Rengiamas nedeklaruotos emigracijos vertinimo kokybės aprašas				
Rengiamas suminio gimstamumo rodiklio kokybės aprašas				
Nustatomas gyventojų skaičius pagal tautybę, lytį metų pradžioje, remiantis Gyventojų registro duomenimis				
Atnaujinta mirtingumo ir mirties priežasčių statistinio tyrimo metodika				
Rengiami emigracijos ir imigracijos rodiklių, santuokų skaičiaus ir ištuokų skaičiaus kokybės aprašai				
Parengti MEDICININIO MIRTIES LIUDIJIMO PILDYMO METODINIAI NURODYMAI, remiantis Eurostato rekomendacijomis (kartu su Lietuvos sveikatos informacijos centru)				
Atnaujinta gyventojų tarptautinės migracijos tyrimo metodika				
Atnaujinta vidaus migracijos tyrimo metodika				
Dalyvauta Eurostatui rengiant demografines prognozes 2009–2061 m.				
Parengtas mirusiųjų skaičiaus rodiklio kokybės aprašas				
Parengtas Ekonominės migracijos procesų ir užsienio lietuvių būklės stebėsenos, analizės ir prognozavimo tvarkos aprašas ir rodiklių sąrašas				

DEMOGRAFINĖ STATISTIKA

Statistikos departamento rengiama demografinė statistinė informacija atitinka tarptautinius standartus. Statistinių duomenų apdorojimo, saugojimo ir informacijos teikimo procesai yra centralizuoti, t. y. visi demografiniai statistiniai duomenys tvarkomi Statistikos departamento Demografinės statistikos duomenų bazėje, valdomoje ORACLE sistema.

Demografinės ir migracijos (vidaus, tarptautinės) statistikai rengti 2003 m. pradėtos ir per dvejus metus sėkmingai įdiegtos naujos technologijos, kaip pagrindinis duomenų šaltinis naudojama Gyventojų registro tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Gyventojų registro duomenų centrinė bazė. Taip atsisakyta popierinių dokumentų (statistinės apskaitos talonų, civilinės būklės aktų įrašų) rinkimo, duomenų tvarkymo procedūrų (įvesties, kontrolės, apdorojimo) dubliavimo, užtikrintas duomenų tikslumas, sumažėjo našta respondentams ir statistinės informacijos rengimo išlaidos. Kintant statistikos poreikiams ir atsižvelgiant į technologijoms keliamus reikalavimus, demografinės statistikos rengimas nuolat tobulinamas vis plačiau naudojant Gyventojų registro ir kitų administracinių šaltinių duomenis.

GYVENTOJŲ SKAIČIUS

Gyventojų skaičius vertinamas remiantis paskutinio gyventojų surašymo, einamosios gyventojų natūralaus judėjimo ir migracijos apskaitos bei teritorijos administracinių pakeitimų duomenimis.

Gyventojų skaičiui įvertinti naudojamas komponentų metodas. Gyventojų skaičius $t+1$ metų pradžioje gaunamas prie gyventojų skaičiaus t metų pradžioje pridėjus gyvų gimusių, atvykusių asmenų ir imigrantų skaičių t metais, atėmus mirusių, išvykusių asmenų ir emigrantų skaičių t metais.

Rengiami šie statistiniai rodikliai:

- gyventojų skaičius pagal lytį, amžių ir teritoriją (šalis, apskritis, savivaldybė, miestas, kaimo gyvenamoji vietovė);
- gyventojų skaičius pagal lytį, amžių ir gimimo šalį;
- gyventojų skaičius pagal lytį, amžių ir pilietybę;
- gyventojų skaičius pagal lytį, amžių ir santuokinį statusą (nebuvo susituokę, susituokę, išsituokę, našliai);
- gyventojų skaičius pagal lytį ir tautybę.

Gyventojų skaičiaus laiko eilutė palyginama nuo 1959 m. Remiantis Gyventojų ir būstų 2001 m.

visuotinio surašymo ir teritorijos administracinių pakeitimų duomenimis, perskaičiuotas gyventojų skaičius pagal teritorijos administracinę skirstymą (šalis, apskritis, savivaldybė), gyventojų skaičius pagal lytį ir amžiaus grupes apskrityse; gyventojų skaičius pagal lytį, amžių mieste ir kaime 1990–2000 m. pradžioje.

2 pav. pateikti pagrindiniai gyventojų statistikos metodiniai pokyčiai, atlikti darbai ir paskelbti leidiniai 1990–2008 m.

NATŪRALAUS GYVENTOJŲ JUDĖJIMO STATISTIKA

Pagrindinis statistinių duomenų apie gimimus, mirtis, santuokas ir ištuokas šaltinis yra Gyventojų registras. Natūralaus gyventojų judėjimo apskaitos statistikai rengti naudojamas Lietuvos Respublikos adresų registras ir kartu su Gyventojų registro duomenimis gaunami klasifikatoriai.

Gimstamumo, mirtingumo ir mirties priežasčių, santuokų ir ištuokų tyrimai – tai ištiniai statistiniai tyrimai. Statistiniams tyrimams atlikti duomenys gaunami, apdorojami, saugomi ir teikiami remiantis nacionaliniais teisės aktais ir gimstamumo, mirtingumo, santuokų bei ištuokų statistikai rengti taikomomis taisyklėmis. Natūralaus gyventojų judėjimo pagrindiniai ir kiti statistiniai rodikliai (suminis gimstamumo rodiklis, gimstamumo rodikliai pagal motinų kartas, bruto, neto reprodukcijos rodikliai, vidutinis gimdančios moters amžius, suminis pirmos santuokos rodiklis, vidutinis pirmą kartą besituokiančiųjų amžius, suminis ištuokų rodiklis ir kt.) skaičiuojami remiantis Eurostato ir Jungtinių Tautų Statistikos komisijos rekomendacijomis, apibūrinimais. Gimstamumo, mirtingumo ir mirties priežasčių, santuokų ir ištuokų rodiklių laiko eilutės palyginamos nuo 1950 m.

Statistinių duomenų apie mirusiuosius ir negyvus gimusius kūdikius šaltiniai yra Gyventojų registro, medicininių mirties liudijimų bei medicininių perinatalinės mirties liudijimų duomenys. Mirtingumo ir mirties priežasčių statistikai rengti naudojama Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos problemų klasifikacijos 10 redakcija (TLK-10). Ši statistika visiškai atitinka ne tik Eurostato, bet ir Pasaulio sveikatos organizacijos reikalavimus.

Išsamios statistinės informacijos analizei apie mirusiuosius ir negyvus gimusius kūdikius, skaičiuojamas bendras mirtingumo rodiklis, mirtingumo rodikliai pagal lytį ir amžiaus grupes, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, standartizuotas mirtingumo rodiklis (100 000 gyventojų pagal Europos standartą), kūdikių ir perinatalinio mirtingumo rodikliai.

Demografinė statistinė informacija skelbiama Lietuvos statistikos metraštyje, Demografijos metraš-

tyje, metiniuose leidiniuose „Gyventojų skaičius apskrityse“, „Lietuvos gyventojai pagal amžių“, „Mirties priežastys“, „Moterys ir vyrai Lietuvoje“, „Lietuvos apskritys“, „Lietuvos vaikai“, mėnesiniame leidinyje „Lietuvos ekonominė ir socialinė raida“, pranešimuose spaudai, Statistikos departamento interneto svetainės (www.stat.gov.lt) skyriuje „Teminės lentelės“ ir Rodiklių duomenų bazėje.

MIGRACIJOS STATISTIKA

Gerokai sudėtingiau apskaityti gyventojų migraciją. Duomenų apie gyventojų migraciją kokybės gerinimas tapo pagrindiniu iššūkiu daugeliui pasaulio šalių.

Gyventojų tarptautinę migracijos statistiką sudaro gyventojų deklaruotos ir nedeklaruotos migracijos statistika.

GYVENTOJŲ DEKLARUOTOS TARPTAUTINĖS MIGRACIJOS STATISTIKA

Pagrindinis duomenų šaltinis migracijos statistikai rengti yra Gyventojų registras.

Jame kaupiami duomenys apie emigravusius ir imigravusius asmenis pagal gyvenamąją vietą, t. y. asmenis, kurie deklaravo savo išvykimą ar atvykimą: lytis, pilietybė, santuokinė padėtis, būsima ar buvusi gyvenamoji vieta, išvykimo ar atvykimo data.

Statistiniam tyrimui atlikti duomenys gaunami, apdorojami, saugomi ir teikiami remiantis 2007 m. liepos 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 862/2007 dėl Bendrijos migracijos statistikos ir tarptautinės apsaugos statistikos ir panaikinančiu Tarybos reglamentą (EEB) Nr. 311/76 dėl statistinių duomenų rinkimo apie darbuotojus užsieniečius (OL 2007 L 19, p. 23), Jungtinių Tautų 1998 m. rekomendacijomis gyventojų tarptautinės migracijos statistikai rengti ir nacionaliniais teisės aktais – Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymu, Lietuvos Respublikos įstatymu dėl užsieniečių teisinės padėties ir kt.

Tyrimo populiacija sudaroma remiantis Gyventojų registro asmens duomenimis: deklaruota užsienio valstybė ir data (valstybė, iš kurios atvyko, ir atvykimo data ir valstybė, į kurią išvyko, ir išvykimo data), gyvenamoji vieta Lietuvos Respublikoje; išduoto dokumento duomenys: dokumento tipas, galiojimo datos (išdavimo data, iki kada galioja, nuo kada galiojimas sustabdytas, valstybė, išdavusi dokumentą).

Emigracijos ir imigracijos rodikliai naudojami gyventojų skaičiui bei sudėčiai nustatyti, migracijos srautams ir migrantų sudėčiai nagrinėti.

NEDEKLARUOTOS EMIGRACIJOS SRAUTŲ VERTINIMAS

Ne visi gyventojai, išvykdami iš šalies visam laikui ar ilgiau nei šešiams mėnesiams, įformina savo išvykimą pagal Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymą. Dėl šios priežasties duomenų apie jų emigravimą nėra ir Gyventojų registre. Esant laisvam darbuotojų judėjimui ES, spartėjant globalizacijos procesui, gyvenamosios vietos deklaracijų svarba dar labiau išaugo; jos tapo bene vieninteliu patikimu ir teisine nuostata atitinkančiu migracijos statistikos duomenų šaltiniu.

Siekdamas gerinti rengiamos gyventojų tarptautinės migracijos statistikos kokybę, Statistikos departamentas nuo 2006 m. atlieka nedeklaruotos emigracijos tyrimus. Šių tyrimų rezultatai leido įvertinti išvykusių ir nedeklaravusių savo išvykimo emigrantų skaičių kasmet nuo 2001 m.

Nedeklaravusių savo išvykimo Lietuvos gyventojų skaičius vertinamas remiantis atsakymais į gyventojų užimtumo tyrimo anketos klausimus. Šiam tyrimui iš Gyventojų registro atsitiktinės atrankos būdu atrenkami visų miestų ir kai kurių kaimų gyventojai. Gyventojų prašoma atsakyti apie emigravusius namų ūkio narius, kokia to priežastis, kuo jie vertėsi prieš išvykdami ir pan. Jei į atsitiktinę atranką patekusio namų ūkio nariai yra emigravę, klausėjai pagrindinę statistinę informaciją gauna iš kaimynų [2].

Darant prielaidą, kad metų pradžioje gyventojų skaičius pagal amžių ir lytį apima Lietuvoje nuolat gyvenančius ir iš jos emigravusius asmenis, nedeklaravusius savo išvykimo, vertinamas emigravusių asmenų, nedeklaravusių savo išvykimo, skaičius tam tikrais metais ir apskaičiuojami įverčiai. Remiantis šio tyrimo rezultatais, parengiama statistinė informacija apie nedeklaravusiųjų išvykimo emigrantų, pagal lytį, amžių, būsimą gyvenamąją vietą, išvykimo priežastį, Lietuvoje įgytą išsilavinimą, ekonominės veiklos rūšis.

Pirmą kartą nedeklaravusių išvykimo gyventojų skaičius buvo įvertintas ir paskelbtas 2006 m. Tyrimo rezultatai parodė, kad tik kas antras trečias Lietuvos gyventojas deklaruoja savo išvykimą. Panaši tendencija išliko ir 2007–2009 m.

Gyventojų tarptautinės migracijos statistinė informacija skelbiama Lietuvos statistikos metraštyje, Demografijos metraštyje ir Statistikos departamento interneto svetainėje (www.stat.gov.lt). Nuo 2006 m. kasmet rengiamas statistikos leidinys „Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija“. Leidinyje pateikiama statistinė analitinė informacija apie gyventojų ilgalaikės tarptautinės migracijos procesus (imigracijos ir emigracijos mastą, kryptis), migrantų demografines, socialines ir ekonomines charakteris-

tikas, prieglobstį, vizas. Nagrinėjami socialiniai ir ekonominiai veiksniai, lemiantys Lietuvos gyventojų nuostatas migruoti, ir migracinių procesų padariniai demografinė raida, darbo rinkai, gyvenimo lygiui.

Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos kasmet teikia statistinę informaciją apie ieškančius prieglobsčio asmenis ir pabėgėlius.

Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba teikia Statistikos departamentui duomenis apie gyventojus, draudžiamus privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu (užimti gyventojai), jų darbo vietą (juridinį asmenį ar ūkį) ir darbinę veiklą. Šie duomenys naudojami emigrantų ekonominėms charakteristikoms nustatyti.

VIDAUS MIGRACIJOS STATISTIKA

Šalies vidaus migracijos tyrimo tikslas – rengti ir teikti vartotojams statistinę informaciją apie asmenis, pakeitusius nuolatinę gyvenamąją vietą šalyje ir ją deklaravusius teisės aktų nustatyta tvarka. Statistinių duomenų apie vidaus migrantų skaičių pagal lytį, amžių ir administracinius teritorinius vienetus šaltinis yra Gyventojų registras. Laiko eilutė palyginama nuo 1990 m.

TARPTAUTINIS BENDRADARBIAVIMAS

Atkūrus valstybės nepriklausomybę, Statistikos departamento specialistai dalyvavo tarptautinių organizacijų veikloje, vykdė bendrus projektus, skaitė pranešimus konferencijose ir seminaruose:

- 1994 m. Jungtinių Tautų tarptautinei gyventojų ir visuomenės raidos konferencijai Kaire parengtas specialus pranešimas „Lietuvos gyventojai: demografinė raida ir politika“ lietuvių ir anglų kalbomis ir pristatytas konferencijos dalyviams.

- 1994 m. Statistikos departamentas ir Lenkijos vyriausioji statistikos valdyba atliko etnosociologinį tyrimą ir parengė statistikos leidinį „Lenkai Lietuvoje – lietuviai Lenkijoje“.

- Nuo 1994 m. bendradarbiaujama su NOMESCO (angl. *Nordic Medico Statistical Committee*) leidžiant Šiaurės ir Baltijos šalių sveikatos statistikos leidinį „Nordic/Baltic Health Statistics“ (1996, 1999, 2002, 2006 m.).

- 1995–2003 m. Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisija (JT EEK) ir Gyventojų aktyvumo padalinys (JT GAP) (angl. *Population Activity Union* (PAU)) vykdė projektą apie gyventojų senėjimą. Išsamius analitinius tyrimus atliko tarptautiniai ir nacionaliniai ekspertai, nagrinėję 1990 m. gyventojų surašymo duomenis visuomenės senėjimo ir jų

gyvenimo sąlygų požiūriu. Lietuva dalyvavo projekte ir parengė specialaus formato nuasmenintų 1989 m. gyventojų surašymo mikroduomenų atrankinį failą. JT EEK, bendradarbiaudama su Lietuvos demografijos instituto mokslininkais, 2003 m. išleido publikaciją „*Socio-economic Status and Living arrangements of older Persons in Lithuania*“ [7].

- 1995 m. Statistikos departamento atstovas dalyvavo Pasaulinėje moterų konferencijoje Pekine Lietuvos delegacijos sudėtyje ir skaitė pranešimą apie Lietuvos moteris.

- Statistikos departamento demografinės statistikos ekspertai 1994–2005 m. dalyvavo Europos Tarybos gyventojų komiteto veikloje: skaitė pranešimus apie Lietuvos demografinę padėtį, kasmet teikė pagrindinę statistinę informaciją ir demografinių pokyčių bei migracijos procesų analizę.

- Nuo 2001 m. siekiant gerinti mirties priežasčių statistikos kokybę ir palyginamumą tarp šalių, pasidalyti patirtimi kvalifikuojant ligas ir koduojant mirties priežastis, dalyvaujama Baltijos ir Šiaurės šalių mirtingumo kodavimo grupės darbe.

- Nuo 2002 m. Lietuva dalyvauja tarptautiniame projekte „Kartų ir lyčių programa“ (angl. *Generations and gender programme*). Šį projektą 2000 m. iniciavo JT GAP. Programa sudaryta iš 2 dalių: kartų ir lyčių tyrimo ir kontekstinės duomenų bazės. Statistikos departamento demografinės ir socialinės statistikos specialistai bendradarbiavo su Socialinių tyrimų institutu – parengė kontekstinę duomenų bazę, kuri paskelbta Makso Planko instituto specialioje interneto svetainėje „*Gender and generation*“ (www.demogr.mpg.de/cgi-bin/databases/cdb/cdb.php?id=1&ci=12).

- Gyventojų statistikos specialistai, kaip Europos Tarybos stebėtojai, dalyvavo atliekant visuotinius gyventojų ir būstų surašymus Makedonijoje ir Moldovoje.

- 2004 m., bendradarbiaujant su Nyderlandų Demografijos instituto, Suomijos statistikos ir Socialinių tyrimų instituto ekspertais, parengtos Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005–2030 m.

- 2007–2008 m. Statistikos departamento specialistai kviečiami pasidalyti tarptautinės migracijos statistikos tobulinimo ir nedeklaruotos emigracijos vertinimo patirtimi. Pranešimai skaityti JT EEK ir Eurostato migracijos statistikos susitikimuose, 2007 m. nacionalinių statistikos tarnybų generalinių direktorių konferencijoje, Europos socialinės statistikos direktorių susitikime. 2009 m. Statistikos departamentas pakviestas dalyvauti JT Suitlando tarptautinės migracijos statistikos darbo grupės veikloje rengiant tarptautinės migracijos statistikos rekomendacijas.

GYVENTOJŲ STATISTIKOS TOBULINIMAS

Statistikos departamentas deda daug pastangų, kad patenkintų didėjančius vartotojų poreikius demografinės statistikos srityje. Pagrindinis siekis – toliau aktyviai dalyvauti Europos statistikos sistemoje, tobulinti demografinės ir migracijos statistikos rengimo metodiką, užtikrinti aukštą Europos demografinės statistikos standartus atitinkančią statistinės informacijos kokybę ir išplėsti demografinę statistiką rodikliais, geriau atspindinčiais demografinę padėtį ir gyventojų raidos tendencijas.

ES mastu būtina rinkti kokybiškus demografinius duomenis, kurių pagrindu ekonominio sunkmečio sąlygomis būtų galima priimti atsakingus politinius sprendimus, formuoti bendrą imigracijos politiką, tiksliau apskaityti migrantų skaičių. Tarp naujų darbų išskiriamas tam tikrų gyventojų socialinių ekonominių grupių vidutinės tikėtinos gyvenimo truk-

mės skaičiavimas, skatinama eksperimento tvarka keistis mikroduomenimis tarp šalių, kurios naudojami administraciniais registrais kaip duomenų apie migraciją šaltiniu.

Nuo 2008 m. tarptautinės migracijos statistika rengiama pagal ES reglamentą, todėl gerėja migracijos statistikos kokybė, statistinė informacija tampa palyginama tarp ES valstybių narių, o tai leidžia išsamiau nagrinėti migracijos procesus.

Ketinama tęsti nedeklaruotos migracijos statistinius tyrimus, sudarančius sąlygas tiksliau įvertinti migracijos srautus bei migrantų sudėtį.

2011 m. vyks visuotinis gyventojų ir būstų surašymas. Planuojama atlikti jo rezultatų bei gimstamumo ir mirtingumo statistinės informacijos sujungimo tyrimus. Remiantis šių tyrimų rezultatais bus rengiami nauji demografiniai rodikliai: gimę kūdikiai pagal motinos išsilavinimą, ekonominės veiklos statusą, mirę asmenys pagal išsilavinimą, ekonominės veiklos rūšį ir kiti.

LITERATŪRA

1. Adlys, P. 2008: *Ką radome, turime, paliksime*, Vilnius: leidykla „Margi raštai“.
2. Ambrozaitienė, D. 2008: *Measuring undeclared migration and improvement of international migration statistics by Statistics Lithuania*, invited paper, document submitted to the UNECE / Eurostat Task Force on Measuring Migration Statistics, Geneva, 3–5 March 2008. Interneto prieiga <http://www.unece.org/stats/documents/2008.03.migration.htm>.
3. Giannakouris, K. 2008: *Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies*, Statistics in focus 72/2008, Luxembourg: Eurostat.
4. *Lietuvos gyventojų surašymai: patyrimas ir žvilgsnis į 2011-uosius*, Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 2007.
5. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Gyventojų statistikos skyriaus metodinė medžiaga. Interneto prieiga http://www.stat.gov.lt/lt/methodology/view?id=25&pq_id=1298.
6. *Measuring Population and Housing. Practices of UNECE countries in the 2000 round of censuses*, New York and Geneva: United Nations, 2008.
7. Mikulionienė S., Stankūnienė V. 2003: *Socio-Economic Status and Living Arrangements of Older Persons in Lithuania*, Demographic Research Center of Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, and Emigration using Immigration Data to the Joint UNECE / Eurostat Work Session on Statistics Lithuania, New York, Geneva: United Nations, Economic Commission for Europe, 2003.